

Fondovi Europske unije i izvori financiranja održivog razvoja

Subotić, Nikola

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management / Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:191:215226>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Tourism and Hospitality Management - Repository of students works of the Faculty of Tourism and Hospitality Management](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu
Sveučilišni prijediplomski studij

NIKOLA SUBOTIĆ

Fondovi Europske unije i izvori financiranja održivog razvoja

**European union funds and sources of sustainable development
financing**

Završni rad

Opatija, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu
Sveučilišni prijediplomski studij
Menadžment održivog razvoja

Fondovi Europske unije i izvori financiranja održivog razvoja
European union funds and sources of sustainable development
financing

Završni rad

Kolegij:	Financijsko planiranje	Student:	Nikola SUBOTIĆ
Mentor:	Izv. prof. dr. sc. Suzana BAREŠA	Matični broj:	25071/MO-19

Opatija, rujan 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI UNIVERSITY OF RIJEKA
FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU
FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY MANAGEMENT
OPATIJA, HRVATSKA CROATIA

IZJAVA O AUTORSTVU RADA I O JAVNOJ OBJAVI OBRANJENOG ZAVRŠNOG RADA

Nikola Subotić

(ime i prezime studenta)

25071/MO-19

(matični broj studenta)

Fondovi Europske unije i izvori financiranja održivog razvoja

(naslov rada)

Izjavljujem da sam ovaj rad samostalno izradila/o, te da su svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, Internet stranice, zakoni i sl. u radu jasno označeni kao takvi, te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da kao student–autor završnog rada, dozvoljavam Fakultetu za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci da ga trajno javno objavi i besplatno učini dostupnim javnosti u cjelovitom tekstu u mrežnom digitalnom repozitoriju Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci.

U svrhu podržavanja otvorenog pristupa završnim radovima trajno objavljenim u javno dostupnom digitalnom repozitoriju Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci, ovom izjavom dajem neisključivo imovinsko pravo iskorištavanja bez sadržajnog, vremenskog i prostornog mog završnog rada kao autorskog djela pod uvjetima *Creative Commons* licencije CC BY Imenovanje, prema opisu dostupnom na <http://creativecommons.org/licenses/>.

U Opatiji, 01.09.2023.

Potpis studenta

Sažetak

U današnje vrijeme, pojam održivog razvoja je postao aktualna tema svakodnevnice. Održivi razvoj ima mnogo definicija, no njegova suština bi bila dopustiti današnjoj generaciji da se razvija i koristi resurse na održiv način tako da i buduće generacije mogu koristiti iste te resurse i razvijati se. Svakim se danom sve više i više svi okreću održivom razvoju, bilo da se radi o državama koje kroz razvojne politike utječu na održivost, poduzeća koja paze na održivost kroz društveno odgovorno poslovanje ili pojedinaca koji imaju moralnu potrebu zaštititi okoliš. U ovom završnom radu prikazano je što je održivi razvoj, koji su mu ciljevi, te kako se mogu financirati različite stavke održivog razvoja koristeći se fondovima Europske unije. Prikazani su svi fondovi pojedinačno, kad i kako su nastali, koji su im ciljevi, što podupiru i financiraju te kroz koje načine financiranja. Prikazan je utjecaj svakog pojedinačnog fonda na Republiku Hrvatsku, na koje načine pomaže i podupire razvoj zemlje. U posljednjem dijelu rada prikazani su primjeri dobre prakse korištenja sredstava fondova Europske unije u Hrvatskoj s naglaskom na problem, način rješenja i količinu sredstava financiranih iz fondova Europske unije.

Ključne riječi: održivi razvoj; ciljevi održivog razvoja; fondovi europske unije; kohezija.

Sadržaj

Uvod	1
1. Održivi razvoj	3
1.1. Društveno odgovorno poslovanje	4
1.2. Globalni ciljevi održivog razvoja	6
2. Fondovi Europske unije	9
2.1. Europski fond za regionalni razvoj (eng. ERDF/hr. EFRR)	11
2.2. Kohezijski fond (eng. CF)	13
2.3. Europski socijalni fond (eng. ESF/hr. ESF)	14
2.4. Europski fond za pravednu tranziciju (eng. AMIF)	16
2.5. Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (eng. EAFRD/hr. EPFRR)	18
2.6. Europski fond za pomorstvo, ribarstvo i akvakulturu (eng. EMFAF)	20
3. Primjeri dobre prakse u Hrvatskoj	22
3.1. Projekt: Cestovna povezanost s južnom Dalmacijom	22
3.2. Projekt: Uređenje vodnog puta na rijeci Dunav kod Sotina od 1321 rkm do 1325 rkm	24
Zaključak	27
Bibliografija	24
Popis ilustracija	33

Uvod

S obzirom na sve veće probleme s onečišćenje okoliša, utjecajem klimatskih promjena na svijet, problemi s opskrbom i nedostatkom energije, nestašicom pitke vode i sličnim problemima, kao odgovor na tu problematiku javlja se održivi razvoj. Održivi razvoj pokušava odgovoriti na pitanje kako spriječiti te probleme danas kako bi buduće generacije mogle uživati u svemu onome što današnja generacija ima, uzimajući u obzir važnost gospodarskog i ekonomskog rasta današnje generacije.

Problem istraživanja ovog završnog rada je prikazati što je održivi razvoj i koji su mu ciljevi, te prikazati kako mogućnosti financiranja koje se nude kroz Europske fondove nisu dovoljno iskorištene na primjeru Republike Hrvatske.

Predmet istraživanja završnog rada je prikazati što su fondovi Europske unije, te prikazati nekoliko primjera dobre prakse u kojima su se kroz sredstva europske unije financirali projekti od velikog značaja za razvoj Republike Hrvatske

Svrha i cilj ovog rada je, koristeći sekundarne podatke istražiti održivi razvoj, njegove probleme i ciljeve, načine za rješavanje problema i ostvarivanje ciljeva uz pomoć sredstava koje nude fondovi Europske unije. Cilj je također prikazati svaki fond kroz problematiku kojom se on bavi i ukazati na primjere dobre prakse gdje je vidljivo koliko zapravo oni utiču na rast i razvoj države.

S obzirom na prethodno definiran problem, predmet, svrhu i ciljeve rada, postavljena je sljedeća pretpostavka koja će se u radu dokazivati kroz primjere dobre prakse: *Financiranje fondovima Europske unije pridonosi financiraju i realizaciji projekata koji su od velike važnosti za održivi razvoj.*

Metode korištene prilikom izrade rada su metoda analize, metoda generalizacije, metoda klasifikacije, metoda deskripcije te statističke metode. Istraživanje je provedeno prikupljanjem informacija iz primarnih i sekundarnih izvora. Na temelju dostupne stručne i znanstvene literature prikupljeni su i analizirani podatci u teorijskom dijelu rada.

Struktura rada razrađena je kroz ukupno tri cjeline. U *Uvodu* je naveden problem, predmet i cilj istraživanja kao i korištene metode u obradi teme rada. Prva cjelina pod naslovom „Održivi razvoj” obuhvaća pojmovno određenje održivog razvoja, društveno odgovornog poslovanja te se navode globalni ciljevi održivog razvoja. U drugoj cjelini pod naslovom

„Fondovi Europske unije” objašnjava se svrha i ciljevi svakog fonda pojedinačno kroz primjer Republike Hrvatske. U trećoj cjelini pod naslovom „Primjeri dobre prakse” navode se primjeri u kojima su se kroz fondove financirali projekti od velike važnosti. Završetak rada se odnosi na *Zaključak* koji prikazuje relevantne informacije dobivene na temelju korištenih metoda istraživanja. U *Bibliografiji* na kraju rada prikazani su korišteni znanstveni i stručni radovi te relevantni izvori podataka.

1. Održivi razvoj

Održivi razvoj u potpunosti uvažava utjecaj gospodarskih aktivnosti na okoliš, te gospodarski razvoj temeljen na obnovljivim robnim resursima. Naziv je prvi put upotrijebila britanska političarka Barbara Ward 1969. godine, a institucionaliziran je i uveden u praksu na Konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju u Rio de Janeiru 1992. godine. Njezina poznata izjava „Zaboravili smo kako biti dobri gosti, kako lagano hodati po zemlji, kao što to čine i ostala njena stvorenja”, govori o tome kako pohlepa suvremenog čovjeka ostavlja velik trag na Zemlji.¹

To je temeljna premisa održivog razvoja: povećanje blagostanja mjeri se poboljšanjem kvalitete života pojedinaca i stanovništva u cjelini, a ne povećanjem količine materijalnih dobara ili proizvedene ili potrošene energije. Nedsljedni interesi i orijentacije različitih skupina i država u pogledu prioriteta razvojnih ciljeva uzrok su neuravnoteženih razvojnih planova u različitim državama, regijama ili kontinentima. Manje razvijene zemlje planove održivog razvoja vide kao ograničenja koja su im nametnule razvijene i tehnološki moćne zemlje koje su u prošlosti postigle razvoj svoje zemlje intenzivnim razvojem štetnim po okoliš (npr. zbrinjavanje opasnog otpada). „Čovjek je, uz prirodu, postao objekt izravnog ili neizravnog djelovanja kapitala, de facto prestavši biti subjektom vlastite povijesti. Zbog toga su sve brojniji i sve glasniji oni koji vjeruju da bi trebalo osmisliti drukčiju budućnost, koji vjeruju u nužnost neodgodivog prelaska na «civilizaciju razumnih potreba», odnosno održivi razvoj.”²

Održivi razvoj, iako nepotpuno definiran i otvoren za različita, ponekad i oprečna tumačenja, kao načelo ulazi u razvojne strategije svih zemalja. Ujedinjeni narodi procjenjuju i nadgledaju napredak te daju preporuke za uvođenje održivog razvoja u zemljopisnim i tematskim područjima putem Komisije za održivi razvoj (CSD).

Mnogi su autori istraživali područje održivog razvoja. Tako primjerice, Lay naglašava kako je održivi razvoj “projekt budućnosti, čije ostvarivanje pretpostavlja i traži globalne društvene promjene koje će imati karakter societalne društvene inovacije. Tržište i kapital

¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, s.v. “Održivi razvoj.”

² Salarić i Jergović, “Poduzetništvo i društveno odgovorno poslovanje,” 295.

kao društveni odnos nemaju u sebi moć i domet da budu opći i sveobuhvatni mehanizam koji je učinkovito urediti povijesnu sudbinu čovječanstva, produktivne ekonomije, ali i stalnog obnavljanja života prirode i ljudi.”³ Dok primjerice, Kirn naglašava kako održivi razvoj „jednostavno znači da je sposoban očuvati samog sebe neograničeno dugo, da ne ruši i ne ugrožava uvjete svoje trajne reprodukcije. U pojmu održivog razvoja iznimno je bitna vremenska komponenta.“⁴

1.1. Društveno odgovorno poslovanje

Na globalnoj razini, koncept *društveno odgovornog poslovanja* (u nastavku DOP) izazvao je značajnu pozornost i priznanje. Uz sve veću zabrinutost zbog degradacije okoliša, nejednakosti prihoda i socijalne nepravde, uloga poduzeća u rješavanju ovih izazova postaje sve važnija. Društveno odgovorne poslovne prakse odnose se na integraciju etičkih, ekoloških i društvenih pitanja u poslovanju tvrtke i procesima donošenja odluka. DOP uključuje predanost tvrtke pozitivnom doprinosu društvu balansiranjem ekonomskih, ekoloških i društvenih pitanja. Nadilazi puko stvaranje profita, naglašavajući dugoročnu održivost i dobrobit dionika. Autori Vrdoljak Raguž i Hazdovac su dali vrlo dobru definiciju DOP-a koja glasi: „Društveno odgovorno poslovanje (DOP) predstavlja poseban koncept poslovanja u kojem poduzeća dobrovoljno i bez ikakve zakonske prisile nastoje uskladiti svoje poslovanje s potrebama društva u najširem mogućem smislu. Stoga se pojam i praksa društvene odgovornosti poduzeća odnose na cjelokupni raspon njegova djelovanja. Što poduzeće proizvodi, na koji način proizvodi, koje resurse upotrebljava, kako kupuje, kako prodaje, kako utječe na okoliš, kako zapošljava, kako se odnosi prema zaposlenicima, na koji ih način osposobljava za rad, kakvi su radni uvjeti, kako ulaže u društvenu zajednicu te poštuje li ljudska i radna prava samo su neka od pitanja koja određuju ukupni utjecaj tog poduzeća na društvo.“⁵

³ Lay, „Održivi razvoj i vođenje,“ 1031-1032.

⁴ Kirn, „Održivi razvoj i environmentalističke vrijednosti,“ 149.

⁵ Vrdoljak Raguž i Hazdovac, „Društveno odgovorno poslovanje i hrvatska gospodarska praksa,“ 40.

Tvrtke uključene u DOP inicijative često ulažu u razvoj zajednice, očuvanje okoliša, dobrobit zaposlenika i etičko nabavljanje sirovina. Jedan od primarnih stupova društveno odgovornog poslovanja je ekološka održivost. Klimatske promjene i onečišćenje okoliša dosegli su alarmantne razine, što zahtijeva hitno djelovanje svih. Odgovorne tvrtke se trude smanjiti svoj ugljični otisak i integrirati obnovljive izvore energije u svoje poslovanje. Također nastoje minimizirati stvaranje otpada, promovirati recikliranje i implementirati održivo upravljanje opskrbnim lancem. Čineći to, ove tvrtke postavljaju primjer koji drugi mogu slijediti, stvarajući pozitivan domino efekt za dobrobit planeta.

Društveno odgovorno poslovanje je skup vrijednosti, radnji i aktivnosti organizacije koje su usmjerene na održive odnose sa svojim zaposlenicima i zajednicama i društvima u kojima posluju. Isto tako, prema autorima Vrdoljak Raguš i Hazdovac karakteristično za DOP je da “društveno odgovorno poslovanje (DOP) predstavlja poseban koncept poslovanja u kojem poduzeća dobrovoljno i bez ikakve zakonske prisile nastoje uskladiti svoje poslovanje s potrebama društva u najširem mogućem smislu.”⁶ Društveno odgovorna poduzeća daju prioritet poštenoj radnoj praksi i socijalnoj pravdi. Oni se zalažu za rodnu ravnopravnost, raznolikost i uključivanje u svoju radnu snagu, njegujući okruženje koje cijeni doprinos svakog pojedinca. Štoviše, poduzimaju mjere kako bi osigurali da dobavljači održavaju etičke radne standarde, sprječavajući iskorištavanje i dječji rad u opskrbnom lancu. Kroz “poštene” plaće i poboljšane uvjete rada, društveno odgovorna poduzeća podižu zajednice, potičući pravednije društvo. Integritet i etičko ponašanje temelji su društveno odgovorno poslovanje.⁷

Ove tvrtke zalažu se za transparentnost u svom poslovanju, osiguravajući transparentnost u financijskom izvješćivanju i poštivanje zakonskih propisa. Također se suzdržavaju od sudjelovanja u korupciji i podmićivanju. Stvaranjem reputacije etičkog ponašanja stječu povjerenje i lojalnost potrošača i dionika, što pozitivno utječe na njihov dugoročni uspjeh. Društveno odgovorna poslovna praksa nudi obećavajući put u održivu budućnost. Integriranjem ekoloških, društvenih i etičkih pitanja u svoje poslovanje, tvrtke mogu stvoriti pozitivan utjecaj na društvo i planet. Takve prakse ne samo da koriste zajednicama i okolišu,

⁶ Vrdoljak Raguš i Hazdovac, op. cit., 40.

⁷ Quien, “Društveno odgovorno poslovanje kao konkurentna prednost: analiza ciljeva najuspješnijih tvrtki u Hrvatskoj.”

već također doprinose dugoročnoj profitabilnosti i konkurentnosti. Neki od autora smatraju kako je povezanost DOP-a s ugledom poduzeća velika, pa tako primjerice, autorica Tafra-Vlahović smatra da je pojam „povezivan sa srodnim područjem poslovnog ugleda, pri čemu je nerazvijena korporacijska društvena odgovornost velika opasnost za ugled, a razvijena korporacijska društvena odgovornost jest osiguranje od štete za ugled, koje je vidljivo u poslovnom upravljanju prema dokazano najboljim praksama.“⁸

Kako potrošači i dionici sve više zahtijevaju odgovornost i etičko ponašanje od tvrtki, prihvaćanje društvene odgovornosti postaje ne samo izbor, već i nužnost za opstanak na globalnom tržištu. Organizacije koje na neki način inkorporiraju ili utjelovljuju DOP u svom radu nadilaze svoje djelokruge razmišljanja o nadolazećoj eri i suvremenim društvenim problemima na mikro i makro razinama, uzimajući u obzir širi društveni okvir u kojem djeluju. Na taj način se stvara značajna dodana vrijednost. Vrijednost koja razlikuje organizaciju unutar njezina djelokruga od drugih subjekata.

Kroz društveno odgovorno poslovanje organizacije šalju jasnu simboličnu poruku. Društveno odgovorno poslovanje je djelomičan odgovor na ukupnu ponudu, a neophodan je za ostanak konkurentnosti na tržištu. Salarić i Jergović su objasnili kako „smisao i svrha DOP-a jest opredjeljenje tvrtke da pruža povećanu dobrobit zajednici, jednako ljudima i okolišu, na račun vlastitih resursa koji mogu biti novac, znanje, izravni rad, prodajni kanali, informacije i drugo, u čijoj se praksi prepoznaju važne značajke - dragovoljan odnos te sustavan i planski rad uklopljen u misiju i strategiju“⁹

1.2. Globalni ciljevi održivog razvoja

Održivi razvoj je odgovor na izazove koje nameću onečišćenje okoliša, nejednakost, siromaštvo i ostala goruća pitanja koja utječu na čovjeka i planet na kojem živimo.

⁸ Tafra-Vlahović, „Konceptualni okvir društveno odgovornog poslovanja,“ 166.

⁹ Salarić i Jergović, op. cit., 296.

Ujedinjeni narodi su 1992. godine usvojili važan dokument „Agenda 21”¹⁰ koji služi kao temelj u borbi protiv tih izazova. S ciljem promicanja zaštite okoliša i jednakosti među ljudima, Agenda 21 obuhvaća skup ciljeva održivog razvoja kako bi se u isto vrijeme postigao sklad između gospodarskog rasta, zaštite okoliša i općenitog društvenog napretka.¹¹ Neki od glavnih ciljeva su:

1. Iskorijeniti siromaštvo i postići socijalnu jednakost - promicanje društvene jednakosti omogućavajući svima pristup obrazovanju, zdravstvenu skrb, pitku vodu i sanitarne uvjete kako bi se svi osjećali uključeni u društvo;
2. Održiva potrošnja i proizvodnja - povećanje energetske učinkovitosti, smanjenje otpada i promicanje novih održivih tehnologija, poticanje „zelenog” gospodarskog rasta;
3. Očuvanje bioraznolikosti i ekosustava – očuvanje bioraznolikosti radi zaštite osjetljivog ekosustava, obnova bioraznolikosti i održivo upravljanje resursima;
4. Borba protiv klimatskih promjena – usvajanje obnovljivih izvora energije, izrada i promicanje strategija za borbu protiv zagađenja uzrokovanih CO₂, ublažavanje njegovih negativnih učinaka i zaštita planete od katastrofa povezanih s klimatskim promjenama;
5. Osnaživanje žena i mladih - jednake mogućnosti za žene u obrazovanju, zapošljavanju i procesima donošenja odluka, poticanje mladih na angažman u oblikovanju održivih politika;
6. Održiva urbanizacija – integrirano urbano planiranje, učinkovit javni prijevoz i zelena infrastruktura radi minimiziranja utjecaja na okoliš i pogodnijih uvjeta za život stanovnika;
7. Pristup čistoj vodi i sanitarnim uvjetima – temeljna ljudska prava, osigurati pristup sigurnoj i pitkoj vodi te odgovarajućim sanitarnim objektima radi poboljšanja javnog zdravstva i održivog upravljanja vodom;

¹⁰ Deklaracija i Akcijski plan održivog razvoja za 21. stoljeće (Agenda 21), usvojeni su na Konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju Rio de Janerio, Brazil, 3. do 14. lipnja 1992. (United Nations, Documents “Agenda 21”).

¹¹ OECD, *Good Practices in National Sustainable Development Strategies of OECD Countries*, 10-15.

8. Partnerstva za održivi razvoj – ispunjenje navedenih ciljeva zahtjeva suradnju između vlada, poduzeća i pojedinaca. Kako bi se ciljevi ispunili potrebni su zajednički naponi, tehnološka i financijska potpora svih kao zajednice.¹²

¹² United Nations, Documents „Agenda 21.“

2. Fondovi Europske unije

Sredstva Europske unije po načinu upravljanja se mogu podijeliti na tri vrste: (1) sredstva s izravnim upravljanjem gdje Europska komisija izravno upravlja financiranjem; (2) podijeljeno upravljanje gdje Europska komisija zajedno s nacionalnim tijelima upravlja financiranjem; (3) neizravno upravljanje gdje partnerske organizacije ili druga tijela unutar ili izvan Europske unije upravljaju financiranjem.¹³ Fondovi Europske unije su financijski instrumenti sufinancirani iz podijeljenog upravljanja Europskom unijom, te mogu biti učinkovit način za rast i razvoj svim članicama Europske unije (EU). Članice unije mogu ih uspostaviti kako bi sredstva EU-a za podijeljeno upravljanje uložila u vlastiti rast koristeći financijske proizvode poput jamstva, zajma, vlasničkog kapitala i ostalih mehanizma za preuzimanje rizika koji služe za podupiranje projekata na terenu.¹⁴ Devedesetih godina prošlog stoljeća počela je tranzicija hrvatskog društva i gospodarstva što je usljedilo velikim promjenama za selo i poljoprivredu, pri čemu je svakako najznačajnija liberalizacija tržišta, odnosno slobodno kretanje uvoza i izvoza robe. Liberalizacija je za posljedicu imala abnormalno veliki pad izvoza te porast uvoza, što je znatno utjecalo na konkurentnost poljoprivrede te pretvilo državu u aktivnog uvoznika. Veliki problem su također i posljedice koje je Domovinski rat uzrokovao za selo i poljoprivredu pri čemu je država bila u jako nepovoljnom položaju. Problemi poput male produktivnosti, tehnološke zaostalosti, demografskog pada te odlaska mladih u veće i urbanije sredine prate Hrvatsku i danas. Hrvatsko stanovništvo kao i suvremeno gospodarstvo republike Hrvatske posljednjih godina je suočeno s velikim transformacijama koje imaju dugoročne posljedice. Država nastoji izgraditi moderno, konkurentno i tržišno gospodarstvo na razini Europske unije. Jedno od najvažnijih postignuća u ovom prijelaznom period je svakako ulazak u zajednicu Europske unije te samim time postizanje europske integracije.¹⁵

Europska sredstva dodjeljuju se u sklopu sedmogodišnjeg fiskalnog ciklusa ili perspektive (trenutno je u tijeku fiskalni ciklus 2021.-2027.). Ukupni proračun Europske unije iznosi 1.824,3 milijarde eura, čime Republici Hrvatskoj prema tekućim cijenama ostaje

¹³ Europska komisija, *Financiranje po načinu upravljanja*.

¹⁴ Šoštar i Devčić, "Fondovi Europske unije i drugi dostupni izvori financiranja razvoja ruralnog turizma."

¹⁵ Čavrak, „Održivi razvoj ruralnih područja Hrvatske,“ 62.

na raspolaganju više od 25 milijardi eura.¹⁶ Šest je glavnih fondova EU-a iz koji se pruža potpora cjelokupnom gospodarskom razvoju Europske unije.

Inicijativa Europske komisije prema održivosti i zelenom gospodarstvu očituje se i u Europskom zelenom planu, za koji autorica Herceg Kolman naglašava da je “Riječ je o najambicioznijem planu u smislu dekarbonizacije dosad, pri čemu je glavni mehanizam ostvarenja pravno obvezujući Europski klimatski propis, koji je kao cilj postavio smanjenje emisija stakleničkih plinova za 55 posto u odnosu na razine iz 1990. godine (EU, 2021 [EU, 2021. *Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law')* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>]. Cilj ovog propisa je da svi dijelovi europskog gospodarstva i društva budu uključeni u postizanje nulte stope emisija do 2050. godine.”¹⁷

Pristupanjem Hrvatske Europskoj uniji, osim fondova, stekla je i pravo sudjelovanja u Programima Unije¹⁸ (niz aktivnosti koje usvaja EU radi promicanja suradnje između država članica). Većina programa Unije provodi se prema centraliziranom modelu provedbe u kojem su tijela Europske komisije (opće uprave) odgovorna za financijsko upravljanje i provedbu. Opća uprava koja je zadužena za pojedini program odlučuje o vrsti i trajanju programa, raspoloživim sredstvima te organiziranju poziva za dostavu projektnih prijedloga.¹⁹

U nekim se slučajevima koristi i decentralizirani model provedbe, što znači da je riječ o prenošenju provedbene strukture na nacionalno tijelo. Na primjer, u slučaju decentraliziranih aktivnosti u sklopu EAFRD i EMFF, nacionalno tijelo bi predstavljali LEADER²⁰, CLLD²¹ i LAG²². Zbog centraliziranog provođenja Programa Unije, na nacionalnoj razini osigurana

¹⁶ Europski strukturni i investicijski fondovi, *EU fondovi 2021.-2027.*

¹⁷ Herceg Kolman, „Europski zeleni plan-prilika za novu, jaču i sigurniju Europsku uniju,” 25.

¹⁸ *Sporazum o partnerstvu Republike Hrvatske i Europske komisije.*

¹⁹ Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije, *Programi unije 2021.-2027.*

²⁰ LEADER (fr. *Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale – Veze među aktivnostima za razvoj ruralnog gospodarstva*) je mehanizam provedbe mjera politike ruralnog razvoja Europske unije, a temelji se na realizaciji lokalnih razvojnih strategija kojima upravljaju lokalne akcijske grupe.

²¹ CLLD (eng. *Community Led Local Development*) – „lokalni razvoj pod vodstvom zajednice) je mehanizam za uključivanje partnera na lokalnoj razini, uključujući i predstavnike civilnog društva i lokalne gospodarske dionike, u izradu i provedbu integrirane lokalne strategije koja pomaže njihovom području u prijelazu k održivoj budućnosti.”

²² LAG (*Lokalna akcijska grupa*) – „partnerstvo predstavnika javnog, gospodarskog i civilnog sektora određenog ruralnog područja koje je osnovano s namjerom izrade i provedbe lokalne razvojne strategije tog područja, a čiji članovi mogu biti fizičke i pravne osobe.”

je pomoć i dostupnost informacija potencijalnim korisnicima koji su zainteresirani za prijavu projekata na programske natječaje.

Nacionalna kontakt točka²³ (nacionalni koordinator) zadužena je za obavljanje promidžbe, informiranja i vidljivosti pojedinih programa, putem kojih svi potencijalni korisnici te šira javnost mogu doći do svih potrebnih informacija vezanih uz određeni Program Unije. Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije glavni je nacionalni koordinator za sve vezano za sudjelovanje Republike Hrvatske u Programima Unije. Pod koordinacijom se podrazumijeva praćenje rezultata pojedinih programa, promotivne aktivnosti, edukacije i sve ostalo potrebno za veću vidljivost koristi koje Programi donose na nacionalnoj razini.²⁴

2.1. Europski fond za regionalni razvoj (eng. ERDF/hr. EFRR)

Europski fond za regionalni razvoj nastao je 1975. godine u nadi za uspostavljanjem balansa između nejednako razvijenih regija, bilo to zbog nedovoljne razvijenosti pojedinih regija ili zbog opadanja gospodarske aktivnosti u pojedinim regijama što uveliko utječe na ekonomsko stanje u državi. Danas obavlja jednu od ključnih uloga u promicanju uravnoteženog regionalnog razvoja i gospodarskog rasta zemalja članica Europske unije.²⁵

Može financirati ulaganja u infrastrukturu, istraživanje i inovacije, produktivna ulaganja u mala i srednja poduzeća i ulaganja usmjerena na zaštitu postojećih i stvaranje novih radnih mjesta, opremu, softver i nematerijalnu imovinu, kao i umrežavanje, suradnju i razmjenu iskustava. Jedan je od najzastupljenijih financijskih instrumenata kohezijske strategije i politike Europske unije, te je osmišljen kako bi pomogao smanjiti razlike između područja EU-a i podupro skladan socijalni i ekonomski razvoj.²⁶

²³ Središnji državni ured za razvojnu strategiju i koordinaciju fondova EU. *Pojmovnik fondova Europske unije*.

²⁴ Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, *EU fondovi*.

²⁵ Europski strukturni i infesticijski fondovi, *Zakonodavni paket za kohezijsku politiku za razdoblje 2021.-2027*.

²⁶ Ruralni razvoj.hr. *Pravilnik o provedbi podmjere 19.1. u okviru mjere 19 "LEADER – CLLD"*.

Ako uzmemo Hrvatsku za primjer, možemo uočiti kako fond nastoji umanjiti jaz između različitih područja u Hrvatskoj, povećati konkurentnost i umanjiti probleme poput visoke stope nezaposlenosti i nedostatne infrastrukture. Fond je tu kako bi učestalim ulaganjima u projekte koji se baziraju na inovacijama, održivom razvoju i stvaranju novih radnih mjesta postigao dugotrajnu pozitivnu promjenu. Stella Arneri, ravnateljica Uprave za europsku teritorijalnu suradnju, apostrofira kako „vizija Republike Hrvatske kao konkurentne, inovativne i sigurne zemlje prepoznatljivog identiteta i kulture, zemlje očuvanih resursa i kvalitetnih životnih uvjeta, ostvarit će se kroz sinergijsko djelovanje javnih politika u četiri razvojna smjera i trinaest strateških ciljeva. Razvojni smjerovi Hrvatske u narednom desetljeću bit će održivo gospodarstvo i društvo, jačanje otpornosti na krize, zelena i digitalna tranzicija te ravnomjeran regionalni razvoj.“²⁷

Sredstva se raspoređuju strateškim pristupom uzimajući u obzir BDP zemlje, stopu nezaposlenosti, ukupne razvojne potrebe te ostale slične čimbenike. Sredstva se dodjeljuju u dogovoru s Vladom RH, obazirući se na nacionalne razvojne prioritete uz pomoć smjernica EU. Ključna područja na koja fond ima direktan utjecaj su: poboljšanje infrastrukture, potpora malim i srednjim poduzećima, održivi urbani razvoj²⁸ te istraživačke i razvojne inicijative.

Ulaganjima u cestovni i željeznički promet povećalo se kretanje robe i ljudi, što direktno utiče na gospodarski rast i rast trgovine.²⁹ Financijska pomoć malim i srednjim poduzećima, te pristup modernim tehnologijama, uveliko su pridonijeli povećanju obima poslovanja i stvaranju novih radnih mjesta. Ulaganja u održivi urbani razvoj, odnosno javne prostore, društvene sadržaje te održivu infrastrukturu imaju velik utjecaj na kvalitetu životnog standarda. Inovacije dovode do razvoja i implementiranja novih tehnologija što osnažuje konkurentnost Hrvatske u globalnom pogledu.

²⁷ Arneri, „Ravnomjerni regionalni razvoj i teritorijalna kohezija Republike Hrvatske,” 5.

²⁸ Sukladno *Zakonu o regionalnom razvoju Republike Hrvatske* definirana je obveza uspostave urbanih područja i obveza izrade strategije razvoja urbanog područja na održiv način kao temeljnog strateškog dokumenta u kojem se određuju ciljevi i prioriteti razvoja urbanog područja. Ministarstvo regionalnog razvoja i EU fondova izradilo je smjernice za uspostavu i izradu strategije sukladno zakonu.

²⁹ Europski fond za regionalni razvoj/ Kohezijski fond, *Studije ficompass-a*.

2.2. Kohezijski fond (eng. CF)

„Kohezija kombinira strategiju, financijsku snagu i metodu za oporavak Europe na pravedan i teritorijalno uravnotežen način i usmjeravanje regionalnih gospodarstava prema budućem rastu koji se temelji na dvostrukim digitalnim i zelenim prijelazima. Usvajanje ovog skupa zakona otvara sirutku za odobravanje programskih dokumenata i učinkovito preuzimanje projekata na terenu. Sada se moramo usredotočiti na provedbu na način koji pruža najbolju moguću podršku regionalnim i lokalnim vlastima, građanima i tvrtkama.“³⁰ — izjavila je Elisa Ferreira - europski povjerenik za koheziju i reforme.

Kohezijski fond nastao je potpisivanjem ugovora iz Maastrichta³¹ 1992. godine kako bi osigurao temelj regionalne politike za solidarnost na razini cijele Europske unije, s glavnim ciljem izvršenja javnih ulaganja u infrastrukturu i očuvanje okoliša. Podupire ulaganja u području prometa i okoliša, s posebnim naglaskom na ulaganja u obnovljivu energiju i TEN-T³².

Kohezijski fond predstavlja temelj kohezijske politike Europske unije. Kohezijski fond je instrument namijenjen najnerazvijenijim članicama Europske unije, odnosno zemljama čiji je bruto domaći proizvod ispod 90% od prosjeka zemalja EU-a.³³ Ulažući u projekte koji štite okoliš i poboljšavaju prometnu infrastrukturu, nastoje se smanjiti ekonomske i socijalne razlike među državama članicama unije.

Primarni cilj mu je da pomogne slabije razvijenim zemljama da dostignu razvijenije zemlje kako bi se postigla međudržavna kohezija. Ovim instrumentom Hrvatska može sufinancirati svoje projekte u iznosu do čak 80-85% ukupne vrijednosti projekta.³⁴ Iako je riječ o velikim nacionalnim projektima, čiji su korisnici često tijela javne vlasti, otvaraju

³⁰ Europska komisija, *Zakonodavstvo; Programsko razdoblje 2021.-2027.*

³¹ Poznat je kao i Ugovor o Europskoj uniji s kojim su postavljeni ciljevi ekonomske i monetarne unije, uske suradnje u pravosuđu i unutarnjim poslovima, jedinstvene valute, zajedničke vanjske i sigurnosne politike, zajedničke obrambene politike, uvođenja građanstva Unije.

³² TEN-T mreža – “skup cestovnih, željezničkih, zračnih, pomorskih i riječnih plovidbenih mreža namijenjenih uspostavljanju brže i lakše prometne povezanosti radi bržega i lakšega prometovanja roba i ljudi među zemljama članicama i boljega međunarodnoga povezivanja”.

³³ Europska komisija, *Kohezijski fond.*

³⁴ Ibid.

se mogućnosti gospodarskom sektoru sudjelovanjem u postupcima javne nabave za nabavu roba, usluga i izvođenje radova. Raspodjela sredstava fonda u Hrvatskoj se bazira na razvojnim izazovima, gospodarskoj situaciji zemlje i konkretnim prijedlozima projekata.³⁵

Unapređujući infrastrukturu, okoliš, energetska učinkovitost i promet, fond je uveliko promijenio sliku o ekonomskoj konkurentnosti Hrvatske te omogućio bolju privlačnost za ulagače koji mogu imati veliki utjecaj na gospodarski rast. Ulaganjem u promet i infrastrukturu, povećava se povezanost unutar zemlje što uvelike pridonosi pristupačnosti drugim tržištima Europske unije što omogućuje približavanje Hrvatske Europskom tržištu.

Ulaganjem u održivi razvoj, obnovljive izvore energije, pročišćavanje vode i gospodarenje otpadom, pridonosi se očuvanju okoliša i neovisnosti države o uvoznim energentima. Sredstva kohezijskog fonda usmjerena na promicanje kulturne baštine i poboljšanje javnih usluga te pomoć lokalnim poduzećima uvelike su podigla kvalitetu života ruralnih zajednica, dok sredstva usmjerena na obrazovanje, zdravstvo i socijalne usluge u velikoj mjeri utiču na poboljšanje životnog standarda građana.³⁶

2.3. Europski socijalni fond (eng. ESF/hr. ESF)

„Kohezijski fondovi sastavni su dio skupa alata EU-a za potporu državama članicama u izgradnji jače, uključivije Europe. Europski socijalni fond Plus ulaže u ljude. Pomaže radnicima da se prekvalificiraju i dokvalificiraju kako bi bili spremni za prijelaz na zeleno i digitalno gospodarstvo. Štiti najranjivije u našem društvu, poput djece u potrebi i beskućnika. I daje poticaj poduzetnicima i inovatorima kojima je potrebna financijska potpora.”³⁷ — Nicolas Schmit - europski povjerenik za poslove i socijalna prava.

Europski socijalni fond osnovan je 1957. godine od strane Europske unije s ciljem promicanja socijalne kohezije te smanjenja razlike između pripadnika različitih društvenih

³⁵ Europski strukturni i infesticijski fondovi, *Zakonodavni paket za kohezijsku politiku za razdoblje 2021.-2027.*

³⁶ Europska komisija, *Kohezijski fond.*

³⁷ Europska komisija, *Zakonodavstvo, Programsko razdoblje 2021.-2027.*

socioekonomskih statusa. Glavni je fond za ulaganje u ljudske resurse, glavni alat za provedbu europskog stupa socijalnih prava, te stvaranja pravednog društva. Podržava proširenje mogućnosti zapošljavanja, modernizaciju institucija i usluga tržišta rada, promicanje rodno uravnoteženog sudjelovanja na tržištu rada, promicanje prilagodbe radnika, tvrtki i poduzetnika promjenama, višu kvalitetu, učinkovitost sustava obrazovanja i osposobljavanja te njihovu relevantnost za tržište rada, promicanje jednakog pristupa kvalitetnom obrazovanju i osposobljavanju, s naglaskom na skupine u nepovoljnom položaju, te promicanje cjeloživotnog učenja.³⁸

Europski socijalni fond igra jednu od ključnih uloga u oblikovanju društvenog razvoja Republike Hrvatske. Za period od 2021. do 2027. godine s proračunom od 99,3 milijardi eura će pružati pomoć državama članicama pri oporavku i društva i gospodarstva od posljedica pandemije koronavirusa. Primarni ciljevi³⁹ socijalnog fonda u RH su:

1. Rješavanje problema visoke stope nezaposlenosti – posebna pomoć mladima i ranjivim skupinama držeći se inicijativa koje olakšavaju zapošljavanje, razvoj novih vještina i ulazak u poduzetništvo;
2. Cjeloživotno obrazovanje – povećanje mogućnosti za obrazovanje i osposobljavanje u svrhu poboljšanja ljudskog kapitala na tržištu rada kroz financiranje raznih obrazovnih programa i stručnog osposobljavanja;
3. Borba protiv socijalne isključenosti i siromaštva – povećanje socijalne uključenosti financiranjem projekata koji omogućavaju bolji pristup zdravstvenoj skrbi, smanjenju broja beskućnika i slično;
4. Podupiranje administrativnih kapaciteta radi povećanja učinkovitosti i jačanja javne uprave.

Fond se koristi različitim operativnim programima kako bi što više savladao specifične društveno ekonomske izazove. Neki od ključnih programa⁴⁰ u Hrvatskoj su:

1. Vještine za zapošljavanje – kroz mentorstvo, obuku i usmjeravanje u razvoju karijere; teži se ka povećanju mogućnosti zapošljavanja, što rezultira sa smanjenjem ukupne stope nezaposlenosti;

³⁸ Europski strukturni i infesticijski fondovi, *Zakonodavni paket za kohezijsku politiku za razdoblje 2021.-2027.*

³⁹ Europska komisija, *Europski socijalni fond.*

⁴⁰ Europska komisija, *Europski socijalni fond.*

2. Inkluzivno obrazovanje - pružanje podrške i resursa školama sa ciljem smanjenja ranog napuštanja školovanja i poboljšanja obrazovnih rezultata. Rezultat programa je smanjena stopa ranog napuštanja školovanja;
3. Zapošljavanje mladih – podrška mladima koji žele raditi kroz mogućnosti obuke, stažiranja i naukovanja kako bi se uskladili sa sve zahtjevnijim tržištem rada;
4. Socijalna uključenost – bavi se problemom siromaštva i socijalne isključenosti. Usmjenena je na poboljšanje životnih uvjeta ranjivih zajednica;
5. Regionalni razvoj – podupiranje poduzetništva u svrhu otvaranja novih radnih mjesta u slabije razvijenim regijama Hrvatske, kako bi se regionalni razvoj što više uravnotežio.

Unatoč postignućima fonda, učestalo je susretanje s poteškoćama poput slabih administrativnih kapaciteta koji ponekad ometaju učinkovitu provedbu programa, nedovoljnom iskorištenošću sredstava iz fonda te nedostatak pouzdanih informacija koji otežava evaluaciju dugoročnih učinaka fonda.

2.4. Europski fond za pravednu tranziciju (eng. AMIF)

Europski fond za pravednu tranziciju osnovan je 2020. godine u sklopu inicijative Europskog zelenog dogovora. Nastao je kao ključni instrument za potporu regijama u tranziciji prema održivom gospodarstvu s niskim udjelom CO₂ otpornijem na klimatske promjene, na način da nijedna članica Unije ne zaostaje za drugima.

S proračunom od 19,2 milijarde eura, ⁴¹ključni je element europskog zelenog plana i prvi stup mehanizma za pravednu tranziciju. Nastoji ublažiti gospodarske i društvene troškove prelaska na klimatski neutralno gospodarstvo kroz mnogobrojne aktivnosti usmjerene na pomaganje ljudima u prilagodbi na lako promjenjivo tržište rada i diversifikaciju gospodarske aktivnosti.

⁴¹ Europski strukturni i infesticijski fondovi, *Zakonodavni paket za kohezijsku politiku za razdoblje 2021.-2027.*

Mjere Fonda za pravednu tranziciju posebno su usmjerene na produktivno ulaganje u mala i srednja poduzeća, ulaganje u istraživačke i inovacijske aktivnosti te poticanje ulaganja u napredne tehnologije, ulaganje u uvođenje čistih energetske tehnologije i infrastrukture po pristupačnim cijenama i smanjenje emisija stakleničkih plinova, ulaganje u digitalizaciju, ulaganje u unapređenje kružnog gospodarstva te ulaganje u dodatnu obuku i prekvalifikaciju radnika. Posebno je usmjeren na javne subjekte koji kroz projekte ne ostvaruju dostatne prihode kako bi bili financijski održivi stvarajući im povlaštene uvjete kreditiranja. Fond nastoji dati rješenja za izazove⁴² poput:

1. Diversifikacija gospodarstva – smanjenje oslanjanja na sektore s visokim otiskom CO₂ te prijelaz na zelenije industrije;
2. Prekvalifikacije djelatnika – smanjenje potreba za radnicima u nekim industrijama može dovesti do problema nezaposlenosti pa se velika pažnja pridodaje opremanju radnika s novim znanjima i vještinama potrebnim za rad u zelenim sektorima koji nastaju;
3. Regionalni razvoj – usmjeravanje resursa u manje razvijena područja radi smanjenja socioekonomskog jaza.

Fond teži ka infrastrukturi obnovljive energije i smanjenju oslanjanja na fosilna goriva, osnivanju kružnog gospodarstva radi smanjenja otpada i što više recikliranja. Bitna stavka je jačanje inicijative prema zelenom prijevozu poput električnih auta, poboljšanje biciklističke infrastrukture, modernizacije javnog prijevoza, ulaganja u održivi turizam radi očuvanja prirodne i kulturne baštine. Veliki problem postavlja otpor pogođenih zajednica kojima je teško prebaciti se s tradicionalne industrije na modernu „zelenu” industriju. Kako bi se učinak fonda maksimalizirao, nužno je da se nacionalna politika uskladi sa ciljevima fonda. Također je nužno uspostaviti sustav evaluacije učinka fonda kako bi se što preciznije ustvrdilo koliko fond zapravo pomaže. Ključno je u ovo sve uključiti dionike poput lokalnih zajednica i civilnog društva kako bi se podigla svijest o prednostima održive tranzicije te potaknula predanost i podrška javnosti.⁴³

⁴² Europska komisija, *Europski fond za pravednu tranziciju*.

⁴³ Europska komisija, *Europski fond za pravednu tranziciju*.

2.5. Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (eng. EAFRD/hr. EPFRR)

Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj nastao je u sklopu reforme Zajedničke poljoprivredne politike EU (u nastavku ZPP⁴⁴) u ranim 2000-ima. Kao kriterij za dodjelu bespovratnih sredstava koristi nisku razinu utjecaja projekata na okoliš, te je usmjeren na jačanje poljoprivrednih sektora članica Europske unije.

Raspodjela fonda zavisi o regionalnom stupnju razvoja (BDP/broj stanovnika) i udjelom šumskih i poljoprivrednih površina u ukupnoj površini regije. Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj financijski je instrument drugog stupa ZPP-a. Njegov je cilj ojačati prvi stup dohodovne potpore i tržišnih mjera jačanjem socijalne, ekološke i ekonomske održivosti u ruralnim područjima.⁴⁵

Proračun EPFRR-a od 95,5 milijardi eura za razdoblje 2021.–2027. uključuje dodatna sredstva u iznosu od 8,1 milijarde eura iz sljedeće generacije alata Europske unije za oporavak kako bi se pomoglo u suočavanju s izazovima koji su nastali nakon pandemije COVID-19. Prijelazne uredbe ZPP-a usvojene 23. prosinca 2020. godine utvrđuju pravila za izdatke za ruralni razvoj za razdoblje 2021.–2022. Uredba široko proširuje postojeća pravila (u početku primjenjiva za razdoblje 2014.–2020.) i pruža neke dodatne elemente kako bi se osigurao nesmetan prijelaz na novi ZPP koji će se provoditi od 2023.

Kao financijski instrument, EPFRR djeluje kao: izvor zajmova, mikrokredita, jamstava i dionica, potpora dohotku⁴⁶ za mlade poljoprivrednike, financiranje održivih metoda uzgoja, dostupnih poduzetnicima u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima koji poduzimaju financijski održive projekte koji su sukladni s prioritetima EPFRR-a. Očekuje se da će se

⁴⁴ ZPP se bavi pitanjem sela, hrane i okoliša. Predstavlja partnerstvo između društva i poljoprivrede kojim se osigurava stabilnost opskrbe hranom i stabilnost cijena hrane, dok poljoprivrednicima osigurava prihod te dinamičnost ruralnih područja na razini cijele Europske unije.

⁴⁵ Europski stukturini i infesticijski fondovi, *Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj*.

⁴⁶ Potpora dohotku ili tzv. izravna plaćanja služe kao sigurnosna mreža poljoprivrede čime se osigurava opskrba hrane u Europi. Pomaže u proizvodnji sigurne hrane po pristupačnim cijenama te se može tumačiti kao nagrada za poljoprivrednike za javna dobra koja nisu plaćena na tržištu (npr. briga o selu i okolišu).

ovim fondom pružiti potpora poljoprivrednom sektoru kako bi se postigli ciljevi europskog zelenog plana u skladu sa strategijama za biološku raznolikost⁴⁷ i „od polja do stola“⁴⁸.

U odnosu na prethodno razdoblje, za razdoblje 2021.–2027. uveden je niz fleksibilnosti unutar novog zakonodavnog okvira za financijske instrumente koji se koriste sredstvima EPFRR-a, čime se omogućuje šira prihvatljivost za ulaganja i različite mogućnosti kombiniranja bespovratnih sredstava i potpore financijskim instrumentima, kao što su rabati kapitala, subvencionirane kamatne stope i naknade za jamstvo, kao i tehnička potpora u korist krajnjih primatelja. S obzirom na bogatstvo Hrvatske s plodnim tlom, fond nudi mnoge prilike i mogućnosti za poticanje ruralnog razvoja u poljoprivrednom sektoru koje je Hrvatska i koristila učestvovanjem u programima fonda, korištenjem bespovratnih sredstava, jamstva i zajmova. Kako bi bila u mogućnosti koristiti sredstva fonda, Hrvatska je uskladila svoje ciljeve korištenja fonda sa širom politikom ruralnog razvoja Europske unije. Ti ciljevi⁴⁹ su:

1. Jačanje konkurentnosti na tržištu – korištenje novih tehnologija u poljoprivredi i jačanje modernizacije;
2. Održiva poljoprivreda – korištenje ekološki prihvatljivih metoda zbog smanjenog utjecaja na okoliš, očuvanje bioraznolikosti.
3. Otvaranje novih radnih mjesta – podupiranje malih poduzetnika i OPG-ova kako bi nastala nova radna mjesta sa ciljem smanjenja stope nezaposlenosti i jačanja lokalnih zajednica.

⁴⁷ Strategija s ciljem preokretanja degradacije okoliša te usmjeravanje na oporavak biološke raznolikosti do 2030. u okviru ZPP-a.

⁴⁸ Strategija s ciljem da prehrambeni sustav učini pravednim, zdravim i ekološki prihvatljivim na održiv način u okviru ZPP-a.

⁴⁹ Europski strukturni i infesticijski fondovi, *Zakonodavni paket za kohezijsku politiku za razdoblje 2021.-2027.*

2.6. Europski fond za pomorstvo, ribarstvo i akvakulturu (eng. EMFAF)

Europski fond za pomorstvo, ribarstvo i akvakulturu nastao je početkom 90-ih godina prošlog stoljeća s ciljem ostvarivanja ravnoteže između ribarstva kao gospodarstva i održivosti akvakulture i morske bioraznolikosti. Nastoji pospješiti ribarstvo, te smanjiti masovno izlovljavanje ribe koje može imati velik utjecaj na uništenje akvakulture izlovljavanjem do istrebljenja nekih vrsta ribe.⁵⁰

Za cilj ima stvoriti gospodarsku, društvenu i ekološku održivost u sektoru ribarstva i akvakulture, što utječe i na sigurnost opskrbe hranom za budućnost (riba i morski plodovi), poboljšanje radnih uvjeta i unapređenje vještina za sektor ribarstva, pomorsku sigurnost, rast plavog gospodarstva i težnja ka zdravim, sigurnim i čistim morima i oceanima.⁵¹

Prvenstveno podupire zajedničku ribarstvenu politiku EU-a, pomorsku politiku EU-a te program Europske unije za međunarodno upravljanje oceanima. Fond pomaže u ispunjavanju 14. cilja UN-a za održivi razvoj⁵² te ciljeva Europskog zelenog plana. Veličina sredstava koja se izdvajaju za ovaj fond ovisi o veličini i važnosti akvakulture i ribarstva u svakoj pojedinoj regiji. Podupire projekte koji pridonose održivom iskorištavanju pomorskih resursa, te na taj način osigurava opskrbu potrošača kvalitetnom i zdravom ribom i morskim plodovima, te generacijsku obnovu sektora ribarstva kroz razvoj održive akvakulture.

Fond kao financijski instrument je dostupan svim poduzetnicima unutar sektora ribarstva koji provode projekte koji ostvaruju prihod. Sredstva su dostupna kroz zajmove, jamstva, bespovratna sredstva i druge oblike. Za razdoblje od 2021. do 2027. godine fond ima ukupni proračun od 6 milijardi eura. Kroz financijske instrumente fond pokušava postići sljedeće ciljeve:⁵³

1. Promicanje održivog, društveno odgovornog i konkurentnog ribarstva i akvakulture;
2. Poticanje provedbe Zajedničke poljoprivredne politike Europske unije;
3. Promicanje izbalansiranog teritorijalnog razvoja ribarstva i akvakulture;

⁵⁰ Europski strukturni i infesticijski fondovi, *Zakonodavni paket za kohezijsku politiku za razdoblje 2021.-2027.*

⁵¹ Europska komisija, Glavna uprava za pomorstvo i ribarstvo, Europska investicijska banka, *Fi-compass study on the use of EMFF financial instruments: Final report.*

⁵² Cilj 14 – Očuvanje i održivo korištenje oceana, mora i morskih resursa

⁵³ Europska komisija, Glavna uprava za pomorstvo i ribarstvo, Europska investicijska banka, op. cit.

4. Poticanje provedbe integrirane pomorske politike EU-a komplementarno kohezijskoj politici i ZRP-u.

U određenim sektorima poput ribarstva, pristup financiranju prepoznat je kao ključni izazov koji može omesti rast poduzeća. Specifično za mala i srednja poduzeća je da je često puta dosta teško osigurati ulaganje u nove tehnologije ili unaprijediti postojeće te uložiti u obuku ljudskih resursa što rezultira puno manjom učinkovitosti i produktivnosti naspram one kakva bi potencijalno mogla biti što, dugoročno gledano, označava veliki rizik za opadanje konkurentne prednosti.⁵⁴ Drugi ključni izazov pomorskog sektora je što se povrat ulaganja ostvaruje dugoročno te samim time raste rizik. Veliki problem predstavlja nedostatak razumijevanja akvakulture i sektora ribarstva od strane zajmodavaca koji bi novac radije uložili u poduzeća s dugoročnim aktivnostima u kojima je protok novca kontinuiran. Međutim, kada bi se javni sektor umiješao s jasnim i dugoročnim mjerama, uključujući i financiranje, to bi potaknulo zajmodavce na ulaganja u sektor ribarstva, što bi rezultiralo s okolišno i ekonomski održivim razvojem sektora.

⁵⁴ Europska komisija, Glavna uprava za pomorstvo i ribarstvo, Europska investicijska banka, *Fi-compass study on the use of EMFF financial instruments: Final report*.

3. Primjeri dobre prakse u Hrvatskoj

Potpisivanjem Agende 21, države koje su sudjelovale na konferenciji, složile su se da će pripremiti nacionalne strategije za održivi razvoj sa svrhom provođenja ideja i ciljeva samita.⁵⁵ Svrha tih strategija je preuzimanje obaveze i prelazak u akciju za ispunjenje tih ciljeva. Od svog ulaska u Europsku uniju 2013. godine, Hrvatska se aktivno koristi fondovima Unije kroz razne projekte. Svi ti projekti su od velikog značaja, kako za razvoj države, tako i za život stanovništva.

Prema istraživanju javnog mijenja⁵⁶ o posljedicama članstva Hrvatske u Europskoj uniji, provedenog (od agencije Ipsos Puls travanj, 2019) za potrebe Ministarstva unutrašnjih i vanjskih poslova na uzorku od 984 ispitanika utvrđeno je da: (1) 79% ispitanika smatra da se poboljšala mogućnost zapošljavanja u drugim zemljama članicama; (2) 34% ispitanika smatra da se poboljšala zaštita okoliša; (3) 33% ispitanika smatra da su se poboljšala strana ulaganja u hrvatsko gospodarstvo; (4) 55% ispitanika smatra da se ponašanje političara pogoršalo; (5) 43% ispitanika smatra da se pogoršao standard života građana; (6) 44% ispitanika smatra da se pogoršala korupcija u javnim ustanovama. U procjeni koristi i šteta od članstva u EU za Hrvatsku, najveći broj ispitanika, čak 33,5 % smatra kako je korist i šteta podjednaka, no u procjeni za ispitanike osobno čak njih 60,3% smatra da je imalo jednako štete koliko i koristi od članstva.

3.1. Projekt: Cestovna povezanost s južnom Dalmacijom

Kako bi se došlo do Dubrovačko-neretvanske županije iz centralne Hrvatske, potrebno je proći kroz teritorij Bosne i Hercegovine u dužini od 9,25 kilometara zbog čega dolazi do problema dvostrukog prelaska državne i EU granice. Uspostavom Schengenskog režima koji je stupio na snagu početkom ove godine, Hrvatska je morala postrožiti pravila kontrole

⁵⁵ United Nations, Documents „Agenda 21“,

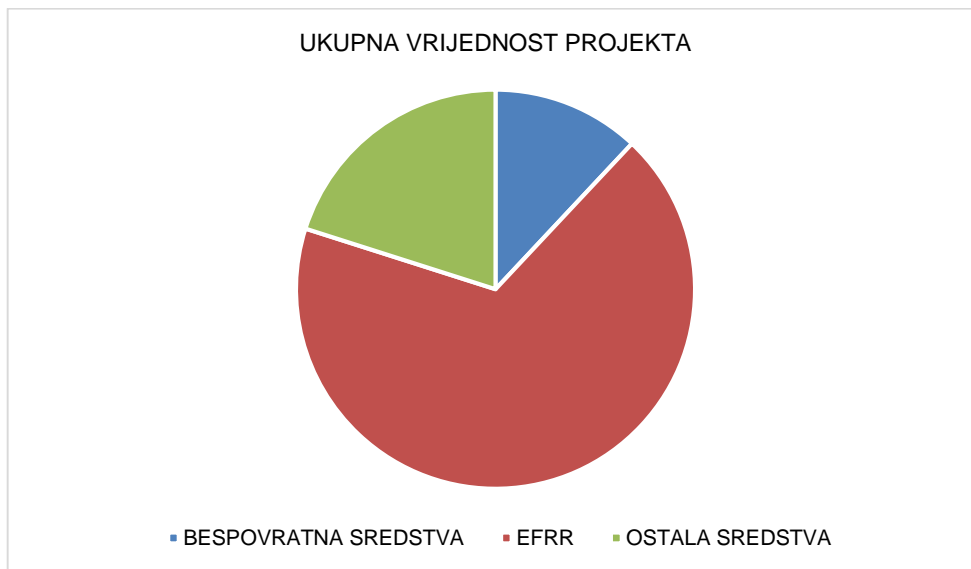
⁵⁶ Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, *Istraživanje javnog mnijenja: travanj 2019.* „Praćenje stavova građana Republike Hrvatske o Europskoj uniji,“ 14.

prelaska granice država koje nisu članice Europske unije. To znači dvostruku visoku kontrolu na maloj udaljenosti, a rezultira s dodatnom smanjenosti povezanosti Republike Hrvatske, zagušenjem prometa, gužvama na graničnim prijelazima koji infrastrukturno nisu opremljeni za istovremeni prihvata velikog broja privatnih i teretnih vozila.⁵⁷ Krajnji rezultat bi bio djelomična izolacija Dubrovačko-neretvanske županije u gospodarskom, ekonomskom i turističkom smislu, povećanje onečišćenja okoliša zbog štetnih emisija i problem dužine trajanja puta. Projekt je imao za cilj smanjiti negativne posljedice pristupanja Hrvatske Schengenskom režimu izgradnjom 32,5 kilometara novih cesta, a izgradnja mosta sa svrhom izravne cestovne veze Hrvatske s južnom Dalmacijom. Most povezuje Magistralnu cestu D8 s obalom poluotoka Pelješca, nakon čega slijedi pristupna cesta glavnoj cesti Pelješca, nadogradnja postojeće ceste te nova obilaznica oko Stona koja bi bila direktna veza prema Dubrovniku i Crnoj Gori⁵⁸. Most je pušten u promet 26. srpnja 2022. godine. Samim time značajno je poboljšana prometna povezanost u regiji i smanjilo se potrebno vrijeme putovanja na relaciji Split-Dubrovnik. Prva faza projekta započela je potpisivanjem ugovora za izgradnju Pelješčkog mosta 21. svibnja 2018., dok se konačni završetak radova očekuje krajem ove godine.

Ukupna vrijednost projekta iznosi 534.392.954,58 eura, od čega je bespovratnim sredstvima financirano 427.033.155,30 eura od čega je iz Europskog fonda za regionalni razvoj izdvojeno 362.978.182 eura, što je prikazano na sljedećem grafikonu.

⁵⁷ Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, "Glavni projekti u provedbi prema specifičnim ciljevima prioritetne osi 7. Povezanost i mobilnost operativnog programa konkurentnost i kohezija 2014.-2020."

⁵⁸ Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, *Projekti*.

Grafikon 1. Izvori financiranja projekta – Cestovna povezanost s južnom Dalmacijom

Izvor: izradio autor prema podacima Europske komisije

Iz grafičkog prikaza je vidljivo je kako je veliki dio sredstava financiran bespovratnim sredstvima, čak 79,91% od kojih je iz Europskog fonda za regionalni razvoj izdvojeno 85%, dok je 20.09% financirano ostalim sredstvima.

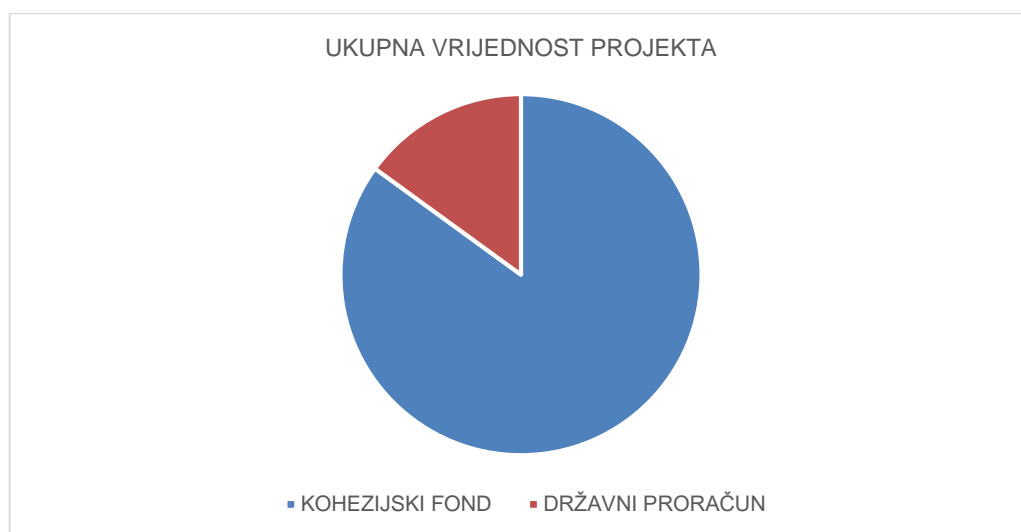
3.2. Projekt: Uređenje vodnog puta na rijeci Dunav kod Sotina od 1321 rkm do 1325 rkm

Rijeka Dunav je dio međunarodnog TEN-T vodnog puta u Republici Hrvatskoj u riječnim kilometrima 1295-1433, odnosno duž svog toka kroz teritorij države. Problem je nastao na dionici između 1321. i 1325. riječnog kilometra zbog toka rijeke desnom krivinom što dovodi do proširenja korita s velikim utjecajem na smanjenje dubine na plovnom putu. Samim time značajno raste opasnost i rizik od prekida plovidbe usred niskih vodostaja

Dunava.⁵⁹ To također predstavlja opasnost za naselje Sotin zbog velike mogućnosti odnošenja desne strane obale koja je izrazito niska i sklona urušavanju. Urušavanje bi moglo ugroziti Sotin kao i arheološko nalazište rimskog naselja koje se nalazi u blizini. Projekt ima za cilj povećati stupanj sigurnosti plovidbe izgradnjom tri vodne građevine od kojih su dvije takozvana pera i jedna uzdužna građevina sa svrhom smanjenja negativnog učinka erozije desne obale. Ovim potezom bi se zaustavilo širenje riječnog korita, umanjila opasnost od poplave za Sotin i arheološko nalazište te smanjila opasnost od smanjenja dubine vodnog puta.⁶⁰

Ugovor za dodjelu bespovratnih sredstava sklopljen je krajem 2020. godine, dok se završetak projekta očekuje krajem 2023. godine. Ovaj projekt će osigurati zaštitu obale uz pomoć regulacijskih objekata koji se svojim gabaritima uklapaju u postojeći okoliš.

Ukupna vrijednost projekta iznosi 5.789.901,06 eura. Udio financiran iz kohezijskog fonda iznosi 4.921.415,9 eura, dok je ostatak od 868.485,16 eura financiran iz državnog proračuna, što je prikazano na sljedećem grafikonu.

Grafikon 2. Izvori financiranja projekta – Uređenje vodnog puta na rijeci Dunav kod Sotina od 1321 rkm do 1325 rkm

Izvor: izradio autor prema podatcima Europske komisije

⁵⁹ Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, “Glavni projekti u provedbi prema specifičnim ciljevima prioritetne osi 7. Povezanost i mobilnost operativnog programa konkurentnost i kohezija 2014.-2020.”

⁶⁰ Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, *Projekti*.

Iz grafičkog prikaza je vidljivo da od ukupnog iznosa od 5.789.901,06 eura 85% financirano iz Kohezijskog fonda, dok ostatak sredstava u iznosu od 868.485,16 eura, odnosno 15% vrijednosti projekta financirano je iz državnog proračuna.

Zaključak

Održivi razvoj svakodnevno napreduje te zbog svoje inovativne prirode, konstantno pronalazi nove načine za zaštitu okoliša, za napredak ljudi i zajednice te ostvarenje globalnih ciljeva održivog razvoja. Kroz društveno odgovorno poslovanje, od najvećih do najmanjih poduzetnika, svi mogu utjecati na ono što se oko nas događa s ljudima i okolišem oko nas, kako poznati slogan govori „Misli globalno – djeluj lokalno”. Koncept *društveno odgovornog poslovanja* (DOP) je odličan primjer kako taj slogan primijeniti u praksi, dok se pri tome radi na svom ugledu i povećanju konkurentne moći.

Izazovi s kojima se održivi razvoj susreće su izazovi koji prijete kako sadašnjoj generaciji, tako i budućim generacijama te zahtijevaju što brži odgovor kako se ne bi razvili u još veće i izazovnije probleme. Kao jedan od način rješavanja navedenih problema i izazova, nastali su fondovi Europske unije koji kao financijski instrumenti daju dobru podlogu za rast i razvoj država članica Europske unije na održiv način, odnosno nastalo je ukupno šest fondova koji, svaki na svoj način i u svom području, financiraju projekte od velikog značaja za stanovništvo i ostale potencijalne korisnike rezultata tih projekata.

Fond za regionalni razvoj nastoji smanjiti jaz između slabije i jače razvijenih regija u državi, dok je *kohezijski fond* usmjeren na osnaživanje infrastrukture i zaštitu okoliša. *Socijalni fond* ima svrhu smanjiti razliku između stanovnika koji pripadaju različitim društveno-ekonomskim statusima. *Fond za pravednu tranziciju* nastoji olakšati unapređivanje regija na održivo gospodarstvo bez da zaostaju za drugim regijama ili državama. *Poljoprivredni fond za ruralni razvoj* nastoji održati ravnotežu u sigurnoj opskrbi hranom te nagraditi poljoprivrednike za javna dobra za koja nisu plaćeni na tržištu kroz potporu dohotku. *Fond za pomorstvo, ribarstvo i akvakulturu* je osnovan kako bi se pospješilo ribarstvo i sigurno upravljanje oceanima na održiv način te kako bi se održala bioraznolikost akvakulture.

Primjeri dobre prakse navedeni koji se nalaze na kraju rada nastoje prikazati utjecaj koji fondovi imaju na razvoj zemlje, neke od problema s kojima se država susreće te način rješavanja tih problema i u konačnici financijski udio troška, tj. udio u vrijednosti projekta koji se pokriva sredstvima iz fondova. Ovaj rad bi u konačnici trebao poslužiti kao sažetak

o fondovima uz nekoliko primjera kako se fondovi koriste za unapređenje održivog razvoja, te prikazati mogućnosti koje fondovi zapravo nude.

Bibliografija

Arneri, Stella. "Ravnomjerni regionalni razvoj i teritorijalna kohezija Republike Hrvatske." *Epoha zdravlja: glasilo Hrvatske mreže zdravih gradova* 14, br. 1 (2021): 4-6.

Čavrak, Vladimir. "Održivi razvoj ruralnih područja Hrvatske." *Zbornik ekonomskog fakulteta u Zagrebu* 1, br. 1 (2003): 61-77.

EU, 2021. *Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law')*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>

Europski strukturni i investicijski fondovi. *EU fondovi 2021.-2027.* (n.d.). <https://strukturnifondovi.hr/en/eu-fondovi/eu-fondovi-2021-2027/> (pristupljeno 7. svibnja 2023.).

Europska komisija, Glavna uprava za pomorstvo i ribarstvo, Europska investicijska banka. *Fi-compass study on the use of EMFF financial instruments: Final report*. Publication Office, 2021. <https://data.europa.eu/doi/10.2867/306196> (pristupljeno 18. svibnja 2023.).

Europska komisija. *Europski fond za pravednu tranziciju*. (n.d.). <https://www.fi-compass.eu/funds/amif> (pristupljeno 18. svibnja 2023.).

Europska komisija. *Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj*. (n.d.). <https://www.fi-compass.eu/funds/eafrd> (pristupljeno 17. svibnja 2023.).

Europska komisija. *Europski socijalni fond*. (n.d.). <https://ec.europa.eu/european-social-fund-plus/en/what-esf> (pristupljeno 28. svibnja 2023.).

Europska komisija. *Financiranje po načinu upravljanja*. (n.d.). https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/funding-management-mode_hr (pristupljeno 22. svibnja 2023.).

- Europska komisija. *Kohezijski fond*. (n.d.). https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/cohesion-fund_en (pristupljeno 27. svibnja 2023.).
- Europska komisija. *Zakonodavstvo: Programsko razdoblje 2021.-2027*. (n.d.). <https://www.fi-compass.eu/resources/legislation> (pristupljeno 18. svibnja 2023.).
- Europski fond za regionalni razvoj/ Kohezijski fond. *Studije ficompass-a*. (n.d.). <https://www.fi-compass.eu/funds/erdf> (pristupljeno 8. lipnja 2023.).
- Europski strukturni i infesticijski fondovi. *Zakonodavni paket za kohezijsku politiku za razdoblje 2021.-2027*. (n.d.). <https://strukturnifondovi.hr/eu-fondovi/eu-fondovi-2021-2027/zakonodavni-paket-za-kohezijsku-politiku-za-razdoblje-2021-2027/> (pristupljeno 4. svibnja 2023.).
- Herceg Kolman, Nikolina. „Europski zeleni plan-prilika za novu, jaču i sigurniju Europsku uniju.“ U *Hrvatski dijalozi o Europi*, uredio Goran Bandov, Nikolina Herceg Kolman, Hrvoje Kraljević, 25-32. Zagreb: Hrvatska udruga Rimskog kluba, 2022.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. “Održivi razvoj”. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44778> (pristupljeno 21. travnja 2023.).
- Kim, Andrej. „Održivi razvoj i environmentalističke vrijednosti.“ *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline* 9, br. 3 (2000): 149-162.
- Lay, Vladimir. “Održivi razvoj i vođenje.” *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 16, br. 6 (2007): 1031-1053.
- Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja. *EU fondovi* (n.d.). <https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug/uprava-za-programe-i-projekte-eu-europske-i-medjunarodne-poslove-6108/eu-fondovi/7571> (pristupljeno 18. travnja 2023.).
- Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture. “Glavni projekti u provedbi prema specifičnim ciljevima prioritetne osi 7. Povezanost i mobilnost operativnog programa konkurentnost i kohezija 2014.-2020.” (n.d.). <https://promet-eufondovi.hr/projekti/#1608406580843-1c91a478-a5e9> (pristupljeno 2. lipnja 2023.).

Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture. *Projekti*. (n.d.), <https://promet-eufondovi.hr/projekti/> (pristupljeno 26. lipnja 2023.).

Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije, *Programi unije 2021.-2027.* (n.d.). <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/eu-fondovi/programi-unije-2021-2027/373> (pristupljeno 18. svibnja 2023.).

Ministarstvo vanjskih i europskih poslova. *Istraživanje javnog mnijenja: travanj 2019.* „Praćenje stavova građana Republike Hrvatske o Europskoj uniji,” travanj, 2019. <https://mvep.gov.hr/informacije-za-gradjane-244593/pristup-informacijama/hrvatska-i-europska-unija/eu-za-gradjane/istrazivanja-javnog-mnijenja/245063> (pristupljeno 7. svibnja 2023.).

OECD. *Good Practices in National Sustainable Development Strategies of OECD Countries*. OECD: Paris, 2006.

Quien, Maja. “Društveno odgovorno poslovanje kao konkurentna prednost: analiza ciljeva najuspješnijih tvrtki u Hrvatskoj.” *Učenje za poduzetništvo* 2, br. 1 (2012): 303–307. <https://hrcak.srce.hr/file/192344> (pristupljeno 11. travnja 2023.).

Ruralni razvoj.hr. *Pravilnik o provedbi podmjere 19.1. u okviru mjere 19 “LEADER – CLLD” iz Programa ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014. – 2020.* <https://ruralnirazvoj.hr/objavljen-je-pravilnik-o-provedbi-podmjere-19-1-u-okviru-mjere-19-leader-clld-iz-programa-ruralnog-razvoja-republike-hrvatske-za-razdoblje-2014-2020/> (pristupljeno 12. lipnja 2023.).

Salarić, Dragan, and Ana Jergović. “Poduzetništvo i društveno odgovorno poslovanje.” *Učenje za poduzetništvo* 2, br. 2 (2012): 295-301.

Šoštar, Marko i Anton Devčić. “Fondovi Europske unije i drugi dostupni izvori financiranja razvoja ruralnog turizma.” *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu* 2, br. 2 (2011): 105–110. <https://hrcak.srce.hr/74966> (pristupljeno 18. svibnja 2023.).

Sporazum o partnerstvu Republike Hrvatske i Europske komisije, Zagreb, lipanj 2019.
https://strukturfondovi.hr/wpcontent/uploads/2017/05/Sporazum_o_partnerstvu_HR_v_4.0.pdf
f (pristupljeno 28. svibnja 2023.).

Središnji državni ured za razvojnu strategiju i koordinaciju fondova EU. *Pojmovnik fondova Europske unije*, drugo izmjenjeno izdanje, (n.d.), https://strukturfondovi.hr/wp-content/uploads/2017/06/EU_fondovi_1.pdf (pristupljeno 27. svibnja 2023.).

Tafra-Vlahović, Majda. "Konceptualni okvir društveno odgovornog poslovanja." *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima* 3, br. 5 (2009): 163-184.

United Nations. Documents „Agenda 21“, Conferences; Environment and sustainable development: United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janerio, Brazil, 3-14 June 1992. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (pristupljeno 12. svibnja 2023.).

Vrdoljak Raguž, Ivona, and Kate Hazdovac. "Društveno odgovorno poslovanje i hrvatska gospodarska praksa." *Oeconomica jadrina* 4, br. 1 (2014): 40-58.

Popis ilustracija

Grafikoni

Grafikon 1.	Izvori financiranja projekta – Cestovna povezanost s južnom Dalmacijom	24
Grafikon 2.	Izvori financiranja projekta – Uređenje vodnog puta na rijeci Dunav kod Sotina od 1321 rkm do 1325 rkm	25